

Integreeritud keeleteooria võimalikkusest tänapäeva keeleteaduses (I)

MARTIN EHALA

Keeleteaduse hetkeolukord

Käesolev artikkel on minu isiklik arusaam tänapäeva keeleteaduse hetkeolukorrast. See on subjektiivne niihästi minu erialase ettevalmistuse kui ka akadeemilise keskkonna tõttu, milles olen viibinud. Et olen spetsialiseerunud diakroonilisele keeleteadusele ja et mu lugemislaud piirdub põhiliselt ingliskeelse kirjandusega, siis on täiesti võimalik, et osa probleemide, mis mind erutavad, on olematud neile, kes on huvitatud vaid keele struktuuri võimalikult täpsest kirjeldusest, või neile, kelle akadeemiline keskkond on seotud Praha või Moskvaga.

Artikli esimeses osas püüan kõigepealt anda ülevaate niihästi teoreetilise keeleteaduse kui ka keeleteaduse alldistsipliinide — psühholingvistika, sotsiolingvistika ja diakroonilise keeleteaduse hetkeseisust. Artikli teises osas keskendun keeleteaduse praeguse peasuuna keeleteaduse alustele ja püüan näidata, kuidas need alused on minu arust muutunud keeleteaduse arengut pidurdavaks teguriks. Seejärel esitan keeleteaduse praegusele peavoolule alternatiivi ja peatun põhjalikumalt selle alternatiivi rakendusel diakroonilises keeleteaduses.

Teoreetiline keeleteadus

Teoreetilise keeleteaduse määratlemine sõltub kahtlemata sellest, milline on keeleteadlaste üldine suundumus teataval ajahetkel. Seega ei ole olemas selle uurimisvaldkonna üldkehtivat ajatut määratlust. Võib-olla kõige täpsem oleks öelda, et teoreetiline keeleteadus tegeleb muu hulgas keele olemuse probleemiga, pakkudes sellele küsimusele mingit üldisemat maailmavaatelist vastust. Nimetatud maailmavaade omakorda määratleb suures osas keeleteaduse metodoloogia. (Loomulikult on asi tihtilugu vastupidi: ihaldatud metodoloogia surub keele olemuse üldisemale mõistmisele peale oma piirangud.) Et keele olemusega on erinevail ajastuil tegelenud erinevad keeleteaduse harud, siis on ka teoreetilise keeleteaduse sisu aja jooksul muutunud. Eelmisel sajandil oli ta enamasti seotud keele ajaloo probleemidega, selle sajandi esimesel poolel fonoloogia ja teisel poolel süntaksi sünkroonse käsitlusega.

Traditsiooniliselt on teoreetiline keeleteadus olnud kogu ülejäanud keeleteadusliku uurimistöö vundamendiks, vähemalt on seda väitnud keeleteoreetikud. Seetõttu on teoreetilise keeleteaduse vastutus lingvistika üldise arengu eest suurem kui alldistsipliinidel. Loomulikult ei mõjuta iga keeleteooria keeleteaduse üldist arengut. Teoorial, mida ei usuta või mis muudel põhjustel ei ole populaarne, on vähe võimalusi hetkeolukorda mõjutada. Edukamad teooriad seevastu ilmutavad tendentsi institutsioneeruda, mis äärmuslikel puhkudel viib lumepalliefekti tekkele ja ühe teooria valitsemiseni kogu tea-

dusharua. Selline areng näib olevat olnud iseloomulik Chomsky generatiivse grammatika teooriale, mida praegu peetakse vaieldamatult keeleteaduse peavooluks. Chomsky pooldajad on hästi organiseerunud, paljude ajakirjade toimetused on generatiivse meelsusega, toimub korrapäraseid konverentse (nt GLOW¹), ning Chomsky pooldajad on hõivanud vähemalt oponentide arvates ka lingvistikakateedrites enamiku kohti.

Ma ei tea, kas see on ühele teadusharule kasuks, kui peavoolu kõrval on muidki voole, aga ma usun, et meie praeguse teadmiste taseme juures on see humanitaarteadustes igatahes palju tervitatavam kui ühe teooria kontrollimatu vohamine. Keeleteaduses on kõrvalvoole, ja kindlasti mitu korda rohkem, kui ma tean, kuid sageli on kõrvalvoolud nii tagasihoidlikud, et neid ei teata, või kui ka teatakse, siis ei ole kuigivõrd neid, keda asi niivõrd paeluks, et vooluga ühineda. Tihti juhtub ka seda, et keeleteadlased väljendavad sarnaseid ideid erinevas terminoloogias ja erinevais keeleteaduse harudes ilma vastastikuste sidemete ja kooskõlata. Kõige levinum sellistest ideedest näib olevat semiootiline lähenemine, mida üksteisest sõltumatult viljeleb terve hulk Euroopa ja Ameerika keeleteadlasi. Alljärgnevalt katsun lühidalt esitada generatiivse grammatika ja semiootilise lähenemise need seisukohad, millel on kõige suurem mõju niihästi keeleteaduse üldisele metodoloogiale kui ka alldistsipliinidele.

Chomsky teoreetiline lähtekoht on rajatud teesile, et "inimene, kes oskab mingit keelt, on omandanud teatava teadmiste süsteemi, mis on mingil moel organiseeritud teadvuses ning on lõplikul kujul taandata-av aju teatavale füüsilisele struktuurile".² Sellest lähtuvalt formuleerib Chomsky keeleteaduse kolm põhiküsimust: 1) Millest koosneb keelekompetents?³ 2) Kuidas see on omandatud? 3) Kuidas seda kasutatakse? Need küsimused iseenesest ei ole uudsed ja väärivad uurimist mis tahes teoreetilise raamistiku vaatevinklist, kuid Chomsky pakutavad vastused, õigemini hüpoteesid, on mõjutanud märgatavalt üldist keele olemuse mõistmist. Chomsky ideeline suundumus paisab silma juba nimedest, mis ta neile kolmele probleemile on andnud. Küsimust keelekompetentsist kutsub ta Humboldti probleemiks, keeleomandamist Platoni probleemiks ja keelekasutuse küsimusi Descartes'i probleemiks.

Humboldti probleem põhineb eeldusel, et keel on süsteem, mis võimaldab lõplike vahenditega genereerida lõputu hulga lauseid. Et Humboldt oli väidetavalt esimene, kes vaatles keelt kui protsessi, mitte kui valmis objekti, omistab Chomsky generativistide põhiküsimuse esmasõnastamise au temale. Humboldti probleemi lahendamine on põhiliselt deskriptiivne ettevõtmine: keeleteadlane püüab luua grammatikat, mis määratleb formaalselt, kuidas teatav keel omistab lausetele struktuurikirjeldused. Chomsky väidab, et Humboldti probleem "on võrreldes ülejäänutega loogiliselt esmane".⁴ Viimastele saab vastust otsima hakata alles siis, kui esimese küsimuse vastusest on olemas teatav ettekujutus.

Viimase kolmekümne viie aasta jooksul on Chomsky vastus Humboldti probleemile üsna põhjalikult teisenenud. Ma ei hakka siin kokku võtma ge-

¹ Vt T. H e l p, GLOW '88 Budapestis. Tänapäeva generatiivlingvistikast ühe ürituse taustal. — Keel ja Kirjandus 1989, nr 1, lk 15—21; nr 2, lk 87—93.

² N. C h o m s k y, Language and Problems of Knowledge. The Managua Lectures. Cambridge, Massachusetts, 1988, lk 3.

³ Kasutan terminit *kompetents*, mis on eesti keeles juurdu- nud, kuigi Chomsky selle inglise vastet *competence* oma viimastes töödes üldse ei kasuta, eelistades termineid *language knowledge*, *I-language* ja *grammar*, mis tähendavad sedasama.

⁴ N. C h o m s k y, Language and Problems of Knowledge. The Managua Lectures, lk 133.

neratiivse grammatika ajalugu ja teooria üksikasju⁵, nimetan vaid neid küllagi, mis kõige rohkem mõjutavad keeleteaduse alldistsipliinide arengut. Kõige olulisem on märkida, et Chomsky stiilis grammatika koosneb kahest tasandist — süvastruktuurist ja pindstruktuurist — ning transformatsioonidest, mis suhestavad esimest tasandit teisega. Traditsiooniliste grammatiliste kategooriate kõrval, nagu nimisõna, tegusõna või kääne, eristab Chomsky ka kahte "tühja kategooriat": jälge (*trace* — sümbol *t*) ja PRO-d (mis iganes see ka ei tähendaks). Tühja kategooria elemendil ei ole foneetilist väljendust, s.t selle olemasolu ei saa otseselt empiiriliselt tõestada. Sama lugu on muidugi ka süvastruktuuri ja transformatsioonidega.

Iseenesest ei ole see veel puudus juhul, kui teoreetiku eesmärgiks on koostada vaid formaalselt kõige tõhusam keelekirjeldus. Probleemid võivad üles kerkida siis, kui teoreetilisi mõisteid arvatakse teatavas mõttes tegelikult olemas olevat. Chomsky väidab, et tema keeleteooria kirjeldab (idealiseeritud) keelekasutaja keelekompetentsi, mis on inimese teadvuse üks osa, niinimetatud tunnetusorgan, mis on ajus reaalselt olemas kui teatav konfiguratsioon. Järelikult pole transformatsioonid, tühjad kategooriad ja süvastruktuur lihtsalt mugav viis keelt kirjeldada, vaid eeldatavalt osa meie igaühe keelekompetentsist. Loomulikult nõuab selline seisukoht psühholingvistika tihedat ühtesulatamist üldise keeleteooriaga. Kuidas see on õnnestunud, tuleb vaatluse alla hiljem.

Platoni probleem põhineb kahel eeldusel: esiteks, keel on liiga keeruline, ja kui lastel ei oleks kaasasündinud keelemeelt, ei oleks nad võimelised keelt omandama sellisel madalal vaimse arengu tasemel ja nii ruttu, nagu nad seda teevad⁶, ja teiseks, keele omandamiseks vajalik sisend (laused, mida laps kuuleb) on liiga puudulik, et selle põhjal oleks võimalik keelt õppida ilma kaasasündinud eelteadmisteta keele struktuurist. Platoni probleem on niisiis küsimus kaasasündinud keelemeele sisust ja struktuurist. Keelemeele teooria eesmärk on näidata, kuidas inimkeele struktuuri puudutavad kaasasündinud teadmised võimaldavad lapsel õppida sellise kiiruse ja kergusega maailma mis tahes keelt. Tuleb märkida, et kuigi kaasasündinud ideede kontseptsioon on esindatud ka Chomsky varasemates töödes, on Platoni probleem chomskyliku koolkonna tähelepanu keskpunkti tõusnud alles viimase kümne aasta jooksul seoses uue, nn printsüüpide ja parameetrite kontseptsiooniga.⁷

Loomulikult ei põhjenda Chomsky kaasasündinud ideid inimese surematu hingega, mis eelnevatest eludest saadud kogemuse on talletanud, vaid väidab, et keelemeel on välja kujunenud evolutsiooni käigus ning on talletatud meie geneetilises koodis. Siiani ei ole geneetikud veel keelegeeni leidnud, kuid pole sugugi võimatu, et inimesel on kujunenud evolutsiooni käigus teatav keelemeel. Samas on ka võimalik, et keel on omandatav üldise kognitiivse strateegia alusel, millel põhineb kogu inimese tunnetuslik areng. Ka juhul kui nõustuda, et keelemeel võib olemas olla, jääb siiski vaieldavaks tema ulatus. Chomsky seisukoht selles küsimuses on üsna äärmuslik. Tema arvates ei koosne inimese keelemeel üksnes mõningatest universaalsetest printsüüpidest, vaid ka parameetritest, mis defineerivad kõik maailma keelte või

⁵ Viimaste kohta vt: T. H e l p, GLOW '88 Budapestis. Tänapäeva generatiivlingvistikast ühe ürituse taustal.

⁶ Kasutan terminit *keelemeel* tähistamaks Chomsky termineid *language faculty* ja *universal grammar*, mille all ta mõistab lapse kaasasündinud teadmiste hulka inimkeele struktuurist.

⁷ Vt N. C h o m s k y, Knowledge of Language: Its Nature, Origin, and Use. New York, 1986.

malikud struktuurireviseed. Lapse ülesanne on vaid etteantud võimaluste hulgast valida parameetritele õiged väärtused vastavalt selle keele eripärale, kus ta üles kasvab. Lisaks sellele väidab Chomsky, et ka mõisted, isegi sellised kompleksed nagu näiteks *karburaator*, on kaasasündinud.⁸ Lapsel jääb siis ainult ära õppida nimesildid, mis mõistetele teatavas keeles on antud, tähendused aga on olemas juba sünnieelselt.

Kõige lihtsama näite printsiipide ja parameetrite teooriast pakuvad fraasistruktuuri seaduspärasused. Chomsky järgi sisaldab inimese keelemeel järgmise universaalse printsiibi (seda kutsutakse ka X'-teooriaks, inglise keeles *x-bar theory*, mille sobivaim eesti hääldusvaste oleks ehk *x prim teooria*):

(1) $XP \rightarrow \text{Spec: } X'$

$X' \rightarrow X': YP$

$X' \rightarrow X: YP$

Lahtiseletatult tähendab see valem, et mis tahes avatud sõnaklassi X puhul (X võib olla kas nimisõna, verb, adjektiiv või kaassõna) on fraas järgmise struktuuriga: reegli (1a) järgi vastandub määratleja (Spec) kogu ülejäänud fraasile nagu näiteks [üks [helevalge tuvi Inglismaalt]], edasi jaguneb fraas (1b) järgi [[helevalge tuvi] Inglismaalt], ja (1c) järgi [helevalge [tuvi]]. YP võib tähistada mis tahes fraasi: niihästi NP [*Inglismaalt*] kui ka AP [*helevalge*] on mõlemad YP. X tähistab peasõna, koolon moodustajate vahel tähendab, et nende lineaarne järjestus on vaba. Niisiis määratleb valem (1) väidetavalt fraasistruktuuri kõigi keelte kõikide fraasitüüpide puhul, kuid ei täpsusta fraasisisest sõnajärge. Sõnajärje võimalused täpsustab sõnajärje parameeter, mis Chomsky järgi on samuti osa meie keelemeelest. Algselt arvati, et kõik parameetrid on binaarsed. Sõnajärje parameetri puhul tähendaks see, et keeled võiksid olla kahesuguse sõnajärjega: a) peasõna-laiend või b) laiend-peasõna. Praeguseks on aga selge, et paljud parameetrid peavad lubama rohkem kui kahte väärtust. Ka eesti keele sõnajärge ei saa määratleda vaid kahe väärtusega skaalal, sest verbifraasis peasõna eelneb laienditele, nimisõnafraasis järgneb ja kaassõnafraasis on võimalikud mõlemad järjestused. Niisiis on binaarne parameeter liiga vaene, et määratleda keele kõiki võimalikke sõnajärjemalle. Teiselt poolt ei ole sõnajärg eri fraasides ka täiesti arbitraarne, kuid reeglipärasused on väga kompleksed.⁹

Ülaltoodu on vaid ühe printsiibi ja ühe parameetri näide. Tänapäevaks on võimalikke printsiipe ja parameetreid esitatud juba kenake hulk, kuid käesoleva artikli seisukohalt ei ole nende tutvustamine oluline. Tähtis on põhimõtte ja selle rakendamisest tulenevad tagajärjed keeleteaduse suundumustele. Nagu tuleb vaatluse alla hiljem, on Platoni probleemiga seotud ideed vajutanud tugeva pitseri diakroonilises keeleteaduses valitsevale meelsusele.

Kõige omapärasem Chomsky formuleeritud kolmest probleemist on Descartes'i probleem, mis — nagu Chomsky ühes oma hiljutises töös väidab¹⁰ — pole üldse probleem, vaid müsteerium. Descartes'i probleem jaguneb kaheks allküsimuseks: 1) kuidas inimene interpreteerib kõnevoolu, s.t kuidas ta kõnest aru saab, ja 2) kuidas inimene kõneleb, s.t mida ta ütleb ja miks ta ütleb. Nagu Descartes tähele pani, on normaalne keelekasutus alati loominguiline: inimesed lihtsalt ei korda lauseid, mida nad varem kuskilt kuulnud on, vaid moodustavad üha uusi. Selles osas on inimesed põhjalikult erinevad masina-

⁸ N. Chomsky, *Language and Problems of Knowledge. The Managua Lectures.*

⁹ Vt J. A. Hawkins, *Word Order Universals.* New York, 1983.

¹⁰ N. Chomsky, *Linguistics and Cognitive Science. Problems and Mysteries.* — *The Chomskyan Turn.* Oxford, 1991.

test, mille käitumine on määratud vastavalt masina ehitusele ja väliskeskkonnale. Inimesed aga ei ole determineeritud, vaid ilmutavad ainult mõningast suundumust käituda teatavas keskkonnas teataval viisil. Täielikult seda aga ennustada pole võimalik, sest inimeste tahe on vaba. Kui Descartes'i probleemi esimene pool on veel kuidagi teaduse meetoditega uuritav ja keeleteadlastel on, nagu väidab Chomsky, juba teatav ettekujutus, kuidas lauseid tõlgendatakse, s.t kuidas kõnevool teadvuses moodustajateks ja sõnadeks jaotatakse, siis teine pool — kõne tekitamise probleem — on tänapäeva keeleteadusele täielik müsteerium ja võimalik, et igavesti väljaspool inimese teadmiste piire.

On huvitav märkida, et Chomsky pöördub selle teema juurde oma töödes korduvalt, kuid ei paku midagi uut ega otsi ka lahendusi. Oluline on ka see, et esimese alaprobleemi puhul on esiplaanil *kuidas*-küsimus (kuidas me analüüsime kõnevoolu, nii et oleme võimelised aru saama lause struktuurist ja mõttest), kuid teise allprobleemi puhul hoopis "mida me ütleme ja miks", aga mitte "kuidas me anname oma mõtetele keelelise vormi". On selge, et kui kõne produtseerimise küsimus taandada vaid sellele, mida ja miks inimesed ütlevad, siis oleme silmitsi müsteeriumiga. *Kuidas*-küsimus on aga täiesti haaratav, igatahes mitte vähem kui seesama küsimus keelest arusaamise puhul. Mulle tundub, et Descartes'i probleem on nii-öelda teoreetiline puhver, mida Chomsky kasutab, et keele produtseerimise küsimus keeleteaduse uurimisalast välja lülitada. Miks, tuleb kõne alla hiljem.

Ülalesitatu on väga lühike ülevaade chomskylikust keelefilosoofiast ja selle mõjust keeleteaduse prioriteetidele. Chomsky võlu on kahtlemata selles, te tema pakutav programm võimaldab keele seaduspärasusi seletada, tekitab tunde, et keeleteadus on võimeline lahendama inimteadvuse saladusi, ja pakub ka kindla keeleteadusliku maailmavaate. Ei ole siis üllatav, et chomskylikku keeleteadust kutsutakse sageli generatiivseks ühisürituseks (*generative enterprise*). Teised tänapäeva keeleteooriad tunduvad selles osas vaesemad olevat. Paljud neist pühenduvad vaid mingile kitsamale valdkonnale ja neil ei ole keelefilosoofilisi eesmärke. Kuid ka need, mis pakuvad põhjalikumalt väljatöötatud programme, näivad olevat mitmesugustel põhjustel killustatud. Mulle tuttavatest keeleteooriatest tundub semiootiline lähenemine olevat generatiivse grammatika kõige asjalikum alternatiiv.

Erinevalt generatiivsest grammatikast ei sea semiootiline lähenemine oma eesmärgiks hüpoteetilise keelekompetentsi sisu formuleerimist, vaid huvitub üldistest põhimõtetest, mille alusel keel korrastab informatsiooni. Keelekirjelduse formaalne külg on seejuures suhteliselt traditsiooniline, s.t piirduetakse vaid pindstruktuuri ja klassikaliste grammatiliste kategooriatega. Täpsemalt öeldes ei ole semiootiline suund kunagi oma eesmärgiks saanud mingi range formalismi väljatöötamist, erandiks on võib-olla Ronald Langackeri arendatav kognitiivne grammatika.¹¹

Semiootiline lähenemine on teoreetilises keeleteaduses esindatud põhiliselt nn naturaalkoolkondades, millest kõige tuntum on vaieldamatult naturaalmorfoloogia¹², kuigi üht-teist on tehtud ka naturaalsüntaksi alal.¹³ Naturaalfonoloogia¹⁴, mis on kõigist sellenimelistest koolkondadest vanim, jääb siinkohal vaatluse alt välja, sest fonoloogilise naturaalsuse mõiste põhineb artikulaarse

¹¹ Vt E. Vainik, *Genereerib inimene, mitte grammatika*. — Keel ja Kirjandus 1992, nr 3, lk 156—160; nr 4, lk 216—223.

¹² Vt W. M a y e r t h a l e r, *Morphologische Natürlichkeit*. Wiesbaden, 1981; W. U. W u r z e l, *Inflectional Morphology and Naturalness*. Dordrecht, 1989.

¹³ J. H a i m a n, *Natural Syntax*. Cambridge, 1985.

¹⁴ Vt P. J. D o n e g a n, D. S t a m p e, *The Study of Natural Phonology*. — *Current Approaches to Phonological Theory*. Bloomington, 1979.

motorika seaduspärasustel ja on oma olemuselt füsioloogiline, mitte semiootiline nähtus.

Ideeliselt on semiootiline lähenemine kõige rohkem mõjutusi saanud Charles Sanders Peirce'i töödest, kuigi oma osa on muidugi andnud ka Ferdinand de Saussure. Semiootilise teooria peahüpotees on, et keelestruktuurid peegeldavad keelevälist tegelikkust diagrammiliselt.¹⁵ Selle seisukoha mõistmiseks on vaja hetkeks meenutada Peirce'i märgiteooriat.

Peirce'i järgi jagunevad märgid ikoonideks, indeksiteks ja sümboliteks. Ikoon on märk, mis kopeerib otseselt oma objekti olulisemaid omadusi. Passiivilt on tüüpiline ikoon. Indeks on märk, mis tähistab oma objekti mõistelise või põhjusliku läheduse alusel. Nii näiteks on suitsu tule indeks, norskamine magamise, aga teatavates tingimustes konkreetse magaja indeks. Sümbol on märk, mis on oma objektiga seotud mingi arbitraarse reegli põhjal. Peirce'i sümboli mõiste on põhimõtteliselt samatähenduslik de Saussure'i keelemärgi mõistega, kuid mõnevõrra erineva tähendusega kui kunsti- ja kirjandusteaduses, kus sümboli all mõistetakse sageli märki, mille tähistatavat on raske ühemõtteliselt defineerida.

Diagramm on kompleksse struktuuriga märk, mis tähistab teatavat kompleksset mõistet. Ta koosneb mitmest lihtmärgist, mis enamasti on sümbolid. Diagrammi kõige olulisemaks tunnuseks on aga see, et tema osade vahelised suhted on ikoonilise iseloomuga, s.t diagrammi osade vahelised suhted peegeldavad üksüheliselt temaga tähistatava mõiste osade vahelisi suhteid. Diagramm on siis teatavas mõttes ikoon, kuid keerukama struktuuriga. Ikooni ja diagrammi põhierinevus on selles, et ikooni tähendus peaks olema äratuntav ilma erilise interpreteerimiseta, kuid diagrammi mõistmiseks on vaja tunda legendi, s.t seda, mida diagrammi osad tähendavad. Maakaart on diagrammi mõiste illustreerimiseks hea näide: kaart on nagu maakoha foto, pildistatud lennukilt, s.t ikoon, kuid erinevalt fotost on kaardil üksikud objektid ikoonide asemel tähistatud sümbolitega.

Väites, et keeles esinevad struktuurid on diagrammilise iseloomuga, eeldab semiootiline suund, et keelestruktuurid peegeldavad ikooniliselt tegelikkuse struktuuri või vähemalt seda, kuidas inimmehe maailma struktureerib. Uurida seda suhet ongi semiootilise suuna peatülesanne. Samas ei väida selle lähenemise pooldajad, et kõik konstruktsioonid on keeles üles ehitatud rangelt diagrammilisuse alusel. Selline väide oleks lihtsustav ja vaieldamatult vastuolus faktidega. Pigem väidetakse, et teatavad konstruktsioonid on inimkeelele loomulikud ja mõned teised jälle vähem loomulikud. Loomulikkuse ehk naturaalsuse mõiste põhineb aga suure osas ikoonilisusel. Niisiis need konstruktsioonid, mis vastavad diagrammilisuse põhimõttele, on naturaalsemad kui need, mis sellele ei vasta. Eeldatakse ka, et ikoonilisel kodeerimisviisil põhinevad konstruktsioonid on maailma keeltes levinumad, keele omandamise käigus varem omandatavad ja et nad peavad keelemuutustele paremini vastu kui mitteloomulikud konstruktsioonid. Sageli kutsutakse naturaalseid konstruktsioone markeerimata konstruktsioonideks ja vähem naturaalseid markeerituiks.¹⁶

¹⁵ J. H a i m a n, Natural Syntax.

¹⁶ Siinkohal tuleb märkida, et markeerituse mõiste on naturaalkeeleteaduses mõnevõrra erinev traditsioonilisest Praha koolkonna tõlgendusest: kui Praha koolkonnas põhineb markeeritus distinktiivtunnuste teoorial, s.t on struktuurisiseselt motiveeritud, siis naturaalkeeleteaduses on markeerituse mõiste seotud eeskätt struktuuriväliste kriteeriumitega. Pole muidugi välistatud, et teatavatel juhtudel mõlema teooria markeerituse hinnangud langevad kokku, kuid see ei pruugi alati nii olla. Näiteks nasaliseeritud vokaalfoneemid on markeeritud niihästi distinktiivtunnuste alusel kui ka leviku, keeleomandamise ja keelemuutuste alusel, s.t naturaalsuse kriteeriumide alusel. Samas jälle inglise sõnad *man* ja *woman* moodustavad semantilise ja fonoloogilise struktuuri alusel opositsioonipaari, kus *man* on markeerimata ja *woman* markeeritud liige. Naturaalkeeleteaduse vaatevinklist pole aga nende kahe markeerituses erinevusi.

Kui naturaalkeeleteaduse põhiülesanne on näidata, et keel kodeerib informatsiooni diagrammiliselt, siis olulisim kõrvalülesanne on seletada, miks keel sageli eirab ikoonilisuse põhimõtet. Kõige üldisemalt võib selle küsimuse vastuse kokku võtta väitesse, et ikoonilisuse kõrval on muidki põhimõtteid, mis keele ülesehitust mõjutavad. Alljärgnevalt püüan neid põhimõtteid illustreerida mõne morfoloogianäitega.

Diagrammilisuse põhimõtte võib morfoloogia puhul lihtsalt sõnastada kui nõude, et see, mis on semantilisel "rohkem", on seda ka vormiliselt, ehk mida keerulisema mõistega on tegu, seda rohkem afikseid on sõnale liidetud. Nii näiteks peegeldab omadussõna võrdlusastmete vormiline külg enamikus keeltes kontseptuaalset gradatsiooni, vähemalt valdava osa omadussõnade puhul. Sama lugu on ka ainsuse ja mitmuse vastandusega: kui vastandust väljendatakse aglutinatiivselt, siis on mitmusel alati eraldi morfeem, kuid ainsus on enamasti tähistamata. Loomulikult on võimalik tuua näiteid, kus semantiline erinevus ei peegeldu sõna vormilises plaanis (kuigi juhud, kus semantiline "vähem" on väljendatud vormilise "rohkemaga", on äärmiselt harvad). Selliseid kõrvalekaldeid seletatakse enamasti teiste keeletasandite naturaalsuspüüdega. Morfoloogilise markeerituse põhiallikaks peetakse fonoloogiakomponendi tungi olla naturaalne.

Sellel seisukohal on otsene metodoloogiline mõju diakroonilisele keeleteadusele. Markeerituse teooria järgi on keelemuutused suunatud markeeritumatelt vormidelt vähem markeeritud vormidele.¹⁷ Seda muidugi nende muutuste puhul, mis ei tulene keelesuhetest, murdesegunemisest või keelekorraldusest. Morfoloogia puhul eeldab see seisukoht, et morfoloogiamuutused kulgevad väiksemalt ikoonilisuselt suuremale, s.t et vähem loomulikud (markeeritud) vormid kalduvad maad andma loomulikele. Et aga markeerituse teooria on üldine kõigile keeletasanditele, siis tuleb sama eeldada ka fonoloogiliste muutuste puhul. Nagu mainitud, ei põhine fonoloogiline naturaalsus semiootilistel põhimõtetel, vaid füsioloogilistel. Üldiselt väljendudes on fonoloogilistest protsessidest naturaalsed need, mis tulenevad koartikulatsiooni nõuetest, ehk teisisõnu, fonoloogiline naturaalsus põhineb laias laastus vähima pingutuse põhimõttel. Seega on fonoloogiline naturaalsus diakrooniliselt vastuolus morfoloogilise naturaalsusega: aja kulgedes kalduvad pikad, ikoonilisuse põhimõttele rajatud konstruktsioonid foneetiliselt lühenema ja lihtsustuma, mille tulemusel morfoloogiline kodeering muutub markeerituks. Eeldatakse, et morfoloogilised muutused omakorda püüavad taastada ikoonilisust, mis reeglina suurendab fonoloogilist markeeritust.

Lisaks fonoloogilisele naturaalsusele, mis rikub ikoonilisust, on välja pakutud ka süsteemisese harmoonia printsiipi, mis võib ikoonilisuse nõuetele vastu töötada.¹⁸ Kui näiteks keeles on mitu morfoloogilist klassi, siis ikoonilisuse põhimõtte järgi peaks vähem loomulik klass aja jooksul kaduma, kui kõik temasse kuuluvad sõnad on läinud üle loomulikumasse klassi. Paraku ei ole see kuigi tihti nii. Pigem kalduvad väikeste klasside sõnad üle minema suurtesse ja produktiivsetesse klassidesse hoolimata sellest, et väike klass on võib-olla iseenesest naturaalsem kui suur klass, mis ta alla neelab.

Niisiis ei ole ikoonilisuse põhimõtte keeles kaugeltki domineeriv, kuigi tal on kahtlemata oma osa täita. Näib ka, et olles küll postuleerinud terve hulga erinevaid, üksteisele vastutütavaid põhimõtteid, ei ole naturaalkeeleteadus suutnud välja töötada teoreetilisi põhimõtteid, mis oleksid võimelised ennus-

¹⁷ C.-J. M. Bailey, *The Role of Language Development in a Theory of Language*. — *Papire zur Linguistik* 1980, nr 22.

¹⁸ W. U. W u r z e l, *Inflectional Morphology and Naturalness*.

tama, milline jõududest teatavas kindlas olukorras peale jääb. Ka ei ole naturaalkeeleteadusel kindlat psühholingvistilist kontseptsiooni ega selgelt väljatöötatud ontoloogia printsiipe.

Vaieldamatult on aga naturaalkeeleteadus arenemisvõimeline suund, mis oma teoreetilise potentsiaali poolest on võrreldav Chomsky omaga. Põhimõtteliselt on tegu sama andmetehulga kahe alternatiivse seletusega: Chomsky väidab, et keelestruktuurid tulenevad grammatika struktuurist, mis on suures osas determineeritud kaasasündinud keelemeele poolt, ehk teisisõnu, et keelemeele struktuur seletab keelestruktuuri; semiootikud väidavad, et keelestruktuurid peegeldavad mõistelist struktuuri, ehk teisisõnu, et meie maailmast arusaamise viis seletab keelestruktuuri. Artikli teises osas püüan osutada nende kahe teooria mõningatele kokkupuutepunktile, mis võiksid saada aluseks hüpoteetilisele integreeritud keeleteooriale.

(Järgneb)